

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיועו של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

חֵמְדָּה יָמִימָה HEMDAT YAMIM

בהר תשס"ח

פרשת שבוע

לא ניתן לבטל גירות!

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

פעמים רבות דורשת התורה מאתנו לתת יחס מיוחד ואוהד לגר הגר בתוכנו. בין אם מדובר בגר תושב ובין אם מדובר בגר צדק, בפרשתנו, התורה דורשת מאתנו לתמוך בחלש גם אם איננו גר צדק שנאמר:
"כִּי יָמוּךְ אֶחָיֶךְ וּמָטָה יָדוֹ עִמָּךְ וְהִחֲזַקְתָּ בוֹ גֵר וְתוֹשֵׁב נְחִי עִמָּךְ" (ויקרא כ"ה לה).
הרישא עוסקת באחינו, מבני עמנו, בשר מבשרנו - יש להחזיק בו. במי עוסקת הסיפא?
מסביר רש"י:

"ואיזהו תושב, כל שקבל עליו שלא לעבוד עבודה זרה, ואוכל נבלות".

שואל מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל (חוות בנימין ח"ב סימן סז) מדוע גוי זה המאמין בקב"ה, שהרי איננו עובד עבודה זרה, ממשיך לאכול נבלות ואיננו מצטרף לעם ישראל כ"ג צדק?"
כדי לענות על שאלה זו, נקדים שתי הקדמות נוספות.

חז"ל קבעו כי "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי" (יבמות כב ע"א). לא מצאנו מקור להלכה זו והרבה קולמוסין נשתברו בניסיון למצוא את מקורה. כמו כן, ברור כי הלכה זו יש לה משמעות כמעט אך ורק להלכות יוחסין ולא הייתה לה משמעות כשעם ישראל "התגייר" ביציאת מצרים.

הליך קבלת הגרים לדורות מורכב משלשה חלקים: קבלת מצוות, מילה (בזכרים) וטבילה. לדעת בעלי התוס' רק השלב הראשון מחייב בית דין. מעניין כי הלשון "קבלה" מלווה את תהליך הגירות בהתבטאויות של חז"ל בנושא.
מסביר מו"ר הגר"ש ישראלי זצ"ל (שם) את הנושא ועונה על כל השאלות, זו"ל:

"עיקר גירות הוא קבלתם לכלל ישראל על ידי שלשה מישראל, שתורת בי"ד של הדיוטות עליהם... שכל תוכן הגירות היא הסתפחות לעם ישראל, אלא שלא תתכן הסתפחות זו אם אינו מוכן לקיים תורה ומצוותיה... על כן מספיק מה שמודיעים לו רק מקצת מן המצוות, מבלי שידע תוכן של כל המצוות וקבלתו אותן במפורש... ונראה שזה מפורש בכתוב במגילת רות שמשם אנו לומדים כמה מפרטי סדר הגירות. וזה מה שאמרה רות "עמך עמי ואלקיך אלקי" לאמר שעל ידי שהופכת להיות חלק מעם ישראל, אלקי ישראל הוא אלקיה! זה יסוד הגירות ואידך פירושה, זיל גמור".
היוצא מדבריו הוא שהליך הגיור מתחיל באקט לאומי, קבלה לעם ישראל, קיום המצוות אמור להיות תוצאה טבעית שלו. קבלת מצוות של נכרי בפני עצמו אין לה כל משמעות מבחינת גיור כי לא התקיים התנאי ההכרחי של כניסה לעם מבחינה לאומית. מכאן כי אמונה בקב"ה בלי נטישה של הלאום הקודם, הופכת את האדם רק לגר תושב. אי לכך, כל הדין של "כקטן שנולד" יש לו השפעה רק לענייני יוחסין, מכיון שהגר ניתק את שרשיו מאבותיו מבחינה לאומית, אבל מבחינה פרטית הוא נשאר אותו אדם ושום חיוב ממוני שהיה עליו או כל זכות ממונית שהיתה לו בגיורתו, אינם פוקעים עם גירותו. על כן, כשעם ישראל התגייר ביציאת מצרים כעם, הם לא נחשבו "כקטנים שנולדו" כיון שלא נטשו את אבותם ועמם אלא ההפך, חיזקו את הקשר עם אבות האומה ודרכם.
מסקנות נוספות מדבריו הם:

א. אע"פ שהליך הגיור חייב לכתחילה להיות כזה שהגר יכנס להליך של שמירת מצוות, אי שמירת המצוות שלו בעתיד (ח"ו) לא תבטל את הגיור למפרע.

ב. השיקולים הלאומיים חייבים לתפוס מקום חשוב כאשר בית הדין בא לדון בכל מקרה של גיור פרטי, קל וחומר כאשר מדובר במצב חרום לאומי.

בהזדמנות זו נחזק את ידי הדיינים החשובים ואת ראש מינהל הגיור - מחנך הרבים - הרב חיים דרוקמן, שיזכו לקרב רבים מאחינו שנותקו בכפיה מעם ישראל (בעיקר בברית המועצות לשעבר) ולקרבתם שוב תחת כנפי השכינה באהבה, ברגישות ובחיבה כמנהגם של אבות האומה.

כמנהג שהנהיג מרן הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל, נחוגג ונציין גם השנה את שחרורה ואיחודה של ירושלים, מקום מקדשנו הנכנס מוזמנים בשמחה לסעודת הודיה שתתקיים ביום שני כ"ח באייר ה'תשס"ח (2.6) באולמי נוף ירושלים, ירושלים הרצאה בנושא: "מקדשי מעט בעיר הקודש" - מפי מר ראובן גפני

אורחת כבוד: גב' מרים אינדיג

התוכנית המלאה באתר 'ארץ חמדה'

להזמנת מקומות: 02-5371485 / yafa@eretzhemdah.org

ERETZ HEMDAH

5 Ha-Mem Gimmel St. P.O.B 36236 Jerusalem 91360

Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

Email: info@eretzhemdah.org

www.yeshiva.org.il ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

ארץ חמדה ע"ר

רח' המ"ג 5 ת.ד. 36236 ירושלים 91360

טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

web-site: www.eretzhemdah.org

שער לדין

בחודשים הקרובים יתפוס מדור "שער לדין" את מקומו של המדור משפט והלכה – משפטי שאול / הלכה פסוקה. המדור "שער לדין" יעסוק בסוגיות יסוד במשפט העברי ויפתח לציבור הרחב פתח להבנת מושגי יסוד בתחום עבודת בית הדין על פי דין. בכך נבנה נדבך נוסף בקירוב משפט התורה לליבו של הציבור הרחב.

הסכמת בעלי הדין על כללי דיון ייחודיים

הרב יואב שטרנברג

המשנה במסכת סנהדרין (דף כד.) דנה במקרה שבעלי הדין הסכימו ביניהם, שעד פסול, כגון קרוב או רשע, ישמש כעד: אמר לו: נאמן עלי אבא, נאמן עלי אביך נאמנים עלי שלשה רועי בקר – רבי מאיר אומר: יכול לחזור בו, וחכמים אומרים: אינו יכול לחזור בו. היה חייב לחבירו שבועה, ואמר לו: דור לי בחיי ראשך – רבי מאיר אומר: יכול לחזור בו, וחכמים אומרים: אין יכול לחזור בו.

מסקנת הגמרא היא, שהתנאים נחלקו כאשר אחד מבעלי הדין רוצה לחזור בו לאחר שנגמר הדין, ובזה הלכה כחכמים, שאינו יכול לחזור בו. אולם קודם שנגמר הדין, רשאי אחד מבעלי הדין לחזור בו מהסכמתו להשתמש בעד או בדין פסולים. אמנם, מבואר בגמרא, שגם קודם גמר הדין, אם עשו שני בעלי הדין קניין על הסכמתם, הם אינם יכולים לחזור בהם, משום ש'אין אחר קניין כלום'.

נחלקו הראשונים, מדוע מועיל הקניין. לדעת הנמוקי יוסף (דף ד: מדפי הרי"ף), הקניין אינו קניין על ממון, אלא הוא מעשה שנועד להביע את גמירות דעתם של בעלי הדין. אולם הראב"ן סובר, שבעלי הדין צריכים לעשות קניין על ממון, ולכן הם צריכים להקנות סכום כסף מסוים, שאותו יתן הנתבע לתובע, על פי החלטת הדיין.

הראשונים מבארים, שלא רק לגבי קבלת עדים או דיינים פסולים מועילה הסכמת בעלי הדין, אלא יש מגוון רחב של סדרי דין, שבעלי הדין רשאים להסכים להתעלם מהם. לדוגמה: ניתן להסכים לדון בלילה, למרות שמן הדין יש להתחיל לדון ביום; ניתן להסכים להשתמש במתורגמנים כאשר הדיינים אינם יודעים את שפתם של בעלי הדין למרות שהדבר בעייתי על פי ההלכה ועוד.

עיון בכללים שלגביהם הפוסקים מזכירים את אפשרות השימוש בהסכמת בעלי הדין מראה, שהסכמה כזו מועילה לא רק בנושאים 'טכניים' שבהם ניתן לומר שהכלל הוא גזירת הכתוב בעלמא, אלא גם בנושאים מהותיים. שכן, עד רשע פסול לעדות מחשש שמא הוא משקר, ואף על פי כן, רשאים בעלי הדין להסכים שאדם כזה ישמש כעד בבית הדין, ועדותו תתקבל כעדות מהימנה. בדומה לזאת, השימוש במתורגמנים מונע מבית הדין את האפשרות לתקשר באופן מלא עם בעלי הדין, והדבר מקל על האפשרות לשקר לדיינים, ועם זאת ניתן להסכים שהדין יתנהל באמצעות מתורגמנים. למעשה, השימוש בהסכמת בעלי הדין כמעט ואינו מוגבל (מלבד בהקשר של פנייה לערכאות, שבה נדון באחד הגליונות הבאים). הטעם לכך הוא, שבסופו של דבר, בדיני הממונות הדין נועד לפתור את הסכסוך שבין בעלי הדין, וממילא כל דבר הנעשה בהסכמת שני בעלי הדין, מקבל תוקף.

המנהג בפועל

כיום מקובל בבתי הדין לראות חתימה על חוזה כעשיית קניין, מכוח קניין סיטומתא. לכן, הסכמת בעלי הדין מראש ובכתב, על כללים מסוימים בבית הדין, מחייבת אותם.

בדרך כלל מקובל להחתים את הצדדים על הסכמה למספר שינויים מהדין הרגיל. חלקם נוגעים לעניינים טכניים של סדר הדין, כגון דיון בלילה המקובל בבתי דין רבים, וחלקם נוגעים לעניינים מהותיים יותר, כגון הסכמה שלא להשתמש בטענות 'קים לי', הסכמה לקבל את הדעות המרחיבות את הכלל 'דינא דמלכותא דינא' וכן הלאה.

הסכמה חשובה המקובלת בבתי דין רבים היא 'בין לדין ובין לטעות'. דהיינו, שעל מנת לסיים את הסכסוך, מקבלים בעלי הדין את הדין גם אם בסופו של דבר יתברר שפסק הדין הינו טעות. נוסף על כך, בהסכם הבוררות הרגיל בכל בתי הדין, מסכימים בעלי הדין שבית הדין יפסוק 'בין לדין ובין לפשרה', דבר המסמיך את הדיינים לחייב את בעלי הדין לפשרה מסוימת. דוגמאות לשימוש שעושים בתי הדין בהסכמה זו ניתן למצוא בגליונות 26-27 של 'הלכה פסוקה', ועד נקדיש לכך את מדור זה באחד הגליונות הבאים.

משפטי שאול

הוצאה מחודשת של הספר המכיל פסקי דין עקרוניים של מו"ר מרן הגאון הרב שאול ישראלי זצ"ל בשבתו בבית הדין הגדול בירושלים. בספר גם משא ומתן בנושאים אלה עם גדולי הדור. מחיר הספר 80 ₪ (לחץ לקניה)

"הלכה פסוקה" הינה יוזמה להפצת תקצירים של פסקי דין בענייני ממונות של בתי דין שונים.

בתוך "חמדת ימים" נפרסם כל שבוע פסק דין אחד.

גיליונות "הלכה פסוקה" ישלחו במייל אחת לשבועיים לכל המעוניין, ויכללו 3-4 פסקי דין.

להרשמה ולתגובות: halachapsuka@eretzhemdah.org

רוצים לחתום חוזה לפי ההלכה?

פנו אל: "משפט והלכה בישראל" טלפון: 02-5382710 פקס: 02-5379626 BEITDIN@ERETZHEMDAH.ORG

רבי יהודה הנשיא והירק בערי הספר

הירק וסעודות הבשר

בירושלמי במסכת שביעית (פ"ו ה"ד) מובאות תקנות שחכמים התקינו בענין אכילת ירקות בשביעית, ומעשה שארע כשרבי יהודה הנשיא התארח בעכו. וזו לשון הירושלמי בתרגום חופשי ובתוספת ביאור:

"בראשונה היה הירק אסור בספרי ארץ ישראל, התקינו שיהא הירק מותר בספרי ארץ ישראל. אף על פי כן היה אסור להביא ירק מחוץ-לארץ אל הארץ. לאחר מכן התקינו שיהא מותר להביא ירק מחוץ-לארץ לארץ. אף על פי כן היה אסור ליקח ירק במוצאי שביעית מיד בצאת השנה - והיה צריך להמתין שיגדלו הירקות מהזריעה שלאחר ראש השנה. רבי יהודה הנשיא התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד - חוץ מן הבצל. מה עשו בני העיר צפורי לבצל, הלבישו את הבצל שק-ואפר והביאו אותו לפני רבי יהודה הנשיא. אמרו לו מה חטא זה מכל שאר הירקות והתיר להם גם את הבצל.

עולא בר ישמעאל בשם רבי חנינה מספר את המעשה הבא. רבי יהודה הנשיא ורבי יוסי בר יהודה ירדו לעיר עכו שהיתה אחת מערי הספר של ארץ ישראל, והתארחו אצל רבי מנא. ביקש רבי יהודה הנשיא מרבי מנא: 'עשה לנו לפס (מחבת) אחד של ירק'. אך רבי מנא עשה לו תבשיל של בשר בהמה. למחר ביקש ממנו בשנית: 'עשה לנו לפס אחד של ירק'. אך רבי מנא עשה לו תבשיל של בשר תרנגולת. אמר רבי יהודה הנשיא: 'ניכר הוא זה שהוא מפתח של שמואל' (מבית מדרשו של שמואל הנביא). אמר לו רבי יוסי בן רבי יהודה: 'אפילו אם הוא אינו מפתח של שמואל הוא היה מגיש לך בשר, מפני שהוא מתלמידיו של רבי יהודה, ורבי יהודה אמר שהירק אסור בספרי ארץ ישראל'. כאשר רבי מנא בא לפני רבי יהודה הנשיא, רבי יהודה הנשיא שאל אותו מדוע הוא נהג כפי שנהג; ורבי מנא סיפר לו שהוא אמנם החמיר כרבי יהודה. אמר לו רבי יהודה הנשיא: 'צריך היית להחמיר כמוני'."

חכמינו זכרונם לברכה גזרו שצריך להתייחס אל ארץ העמים (חוץ לארץ) כאל ארץ שהיא טמאה בטומאת מת: מפני שהנכרים מתרשלים בקבורת מתייהם וקוברים אותם בכל מקום. וחכמים גזרו שמי שנוגע בגוש של עפר מאדמת חוץ לארץ נטמא מספק, לפי שבכל חלק מהעפר יש לחוש שמא נמצא שם עצם של מת בגודל שעורה, והיא מטמאת.

ערי הספר של ארץ ישראל מצויות על הגבול שבין ארץ ישראל לחוץ לארץ; ואין לדעת בוודאות גמורה מהיכן מגיעים אליהן הירקות. גם כאשר מוכר הירקות אומר שהירקות הם מגידול מקומי קשה לוודא שהם אכן כאלו, ויתכן שהם הגיעו מחוץ לארץ. מכיוון שיתכן והירקות הללו הם מחוץ לארץ, ומכיוון שלפעמים צמודים גושי עפר לירקות; לפיכך חכמים גזרו שאסור לאכול ירקות בערי הספר של ארץ ישראל.

הירושלמי מספר שמצב זה היה רק בראשונה, אולם הוא השתנה לאחר שתיקנו שמותר לאכול ירק גם בערי הספר. ומתוך המשך הירושלמי מתברר שרבי יהודה הנשיא היה מבין מתקני התקנה שהתירה את אכילת הירק בערי הספר.

ספר שמואל – והאירוח הנדיב

הירושלמי מספר שרבי יהודה הנשיא התארח בביתו של רבי מנא בעיר עכו שהיתה אחת מעיירות הספר של ארץ ישראל. וכשהוא ביקש ממארחו שיכין לו סעודה צנועה של ירק, רבי מנא הכין לו כל יום סעודות מבשר. רבי יהודה הנשיא אמר שהמארח שלו הוא נדיב לב, ושהוא למד את נדיבות לבו מהפתח של שמואל. רבי יהודה הנשיא מזכיר את האירוח המפורסם שמסופר בספר שמואל; שממנו ניתן ללמוד כיצד יש לקבל אורחים, וכיצד מכינים סעודת בשר לאורח שאינו חפץ לאכול כראוי. (שמואל א כח, ח-כה):

"... ויתחפש שאול וילבש בגדים אחרים וילך הוא ושני אנשים עמו ויבאו אל האשה לילה... ויאמר את שמואל העלי לי: ותרא האשה את שמואל ותזעק בקול גדול ותאמר האשה אל שאול לאמר למה רמיתני ואתה שאול... ויאמר שמואל אל שאול... ותבוא האשה אל שאול ותרא כי נבהל מאד ותאמר אליו... ועתה שמע נא גם אתה בקול שפחתך ואשמך לפניך פת לחם ואכול ויהי בך כח פי תלך בדרך: ויקאן ויאמר לא אכל ויפרצו בו עבדיו וגם האשה וישמע לקלם ויקם מהארץ וישב אל המטה: ולאשה עגל מרבה בבית ותמהר ותזבחחו ותקח קמח ותלש ותפהו מצות: ותגש לפני שאול ולפני עבדיו ויאכלו ויקמו וילכו בלילה ההוא"

במסכת בבא בתרא מבואר ששמואל הנביא כתב את ספרו עד ליום מותו. הפרקים שנכתבו בספר ומתארים דברים שהתרחשו לאחר מות שמואל נכתבו על ידי גד החוזה ונתן הנביא. הנביאים הללו השלימו את הספר לפי הלך רוחו של שמואל; כך שבאופן כללי ניתן לומר ששמואל כתב את ספרו. כל דבר שנכתב בספרי הנביאים הוצרך להיכתב כדי ללמוד ממנו דבר לדורות הבאים. כאשר רבי יהודה הנשיא ראה כיצד רבי מנא מארח אותו, ובמקום להביא לו סעודת ירק פשוטה הוא מביא לו סעודת בשר; הוא אמר שרבי מנא הוא תלמיד של שמואל הנביא, והוא למד מתוך ספר שמואל כיצד לארח אורחים.

אולם הדברים טעונים ברור. פתח הבית שמוזכר לראשונה בתנ"ך הוא הפתח של אברהם אבינו; ומן הפתח הזה נלמדת נדיבות הלב של מארח כלפי אורחיו. בפרשיית האירוח בספר שמואל מוזכרים "פת לחם" "קמח" "לישה" ובשר מ"בקר", והם שולחים אותנו לפרשיית פתח ביתם של אברהם ושרה. גם אברהם אבינו הציע לאורחיו פת לחם, אך בסופו של דבר הוא הגיש להם בשר¹. וספר שמואל מלמדנו שבעלת האוב למדה לארח באופן נדיב מאברהם ושרה; ולמרות שבעלת האוב היתה אישה חוטאת, היו לה מידות טובות שאותן היא למדה מאבות האומה.

ספר שמואל מוסיף לספר שבעלת האוב ועבדי שאלו הפצירו במלך שאלו שיאכל, וההפצרה הזו מזכירה אירוח נוסף - את האירוח של המלאכים בבית לוט². גם לוט שהיה נלווה אל אברהם אבינו במסעותיו למד מהנהגות ביתו של אברהם אבינו כיצד להכניס אורחים.

אך צריך להבין מדוע רבי יהודה הנשיא כורך בין רבי מנא לבין ספר שמואל, מדוע הוא אינו מקשר באופן ישיר בין רבי מנא לבין הפתח של אברהם אבינו - ה"פתח" שהוא הבסיס לכל שאר הפתחים?

רבי יהודה הנשיא כורך בין סעודת הירק שהיא ביקש לבין ספר שמואל, כדי לרמוז שספר שמואל לא נעלם ממנו. ולדעתו, גם שמואל הנביא שצייד בהחמרה הלכתית, היה בעד סעודת הירק שלו. ולפיכך, אם רבי מנא לא הגיש לו את סעודת הירק מפני שהוא רצה להידמות לשמואל הנביא - השיקול שרבי יהודה הנשיא מוכן להכיר בו - הוא השיקול של ה"פתח" הנדיב שמתואר בספר שמואל.

ומכלל "הן" נשמע ה"לאו". מכלל דבריו של רבי יהודה הנשיא אנו שומעים, שיש דעה ששמואל הנביא היה מתנגד לסעודת הירק של רבי יהודה הנשיא - מבחינה הלכתית. ויש לברר מדוע?

שמואל הנביא והדרך להיאחז בארץ ישראל

במאמר הקודם "[מכת הארון והיתר המכירה](#)" התבאר שרבי יהושע בן לוי פסק שמותר ליהודי למכור את הקרקע לגוי למשך שנת השמיטה, כדי להמשיך לעבוד בה בתור שכירו של הגוי. ואילו רבי יוחנן ורבי סימון הכריעו שהדבר אסור. רבי יוחנן ורבי סימון היו סבורים שהקשיים שדורם ניצב בפניהם אינם שונים מהקשיים שהיו בזמן ההיאחזות הראשונה בארץ, והמחלוקת הזו היא מחלוקת קדומה שמרומזת בתנ"ך - בספר שמואל!!

חכמי העיר בית שמש היו סבורים שהמשך עבודות החקלאות גם בשנת השמיטה מהווה מצווה - מפני שהדבר יעזור להם להיאחז בארץ ישראל. והם התירו לחקלאי בית שמש למכור את שדותיהם לגויים למשך שנת השמיטה כדי להמשיך לעבוד בשדותיהם. כאשר הפלשתים השיבו את ארון-הברית אל העיר בית שמש; חקלאי בית שמש לא הפסיקו את הקצירה שלהם כדי להשתחוות לארון. בבית שמש החשיבו את הקצירה שלהם להשתחויה, ולכן הם לא רצו להפסיק אותה לכבודו של הארון. אולם כאשר ארון-הברית היכה במ, הם הבינו שהם טעו בהשקפת עולמם ולכן הם ביקשו מאנשי קרית יערים שיבואו ויקחו אליהם את הארון.

בעיר קרית יערים היו שובתים מן המלאכות בשמיטות וביובלות (והתלמוד הירושלמי מרמז שהם היו "מקדשים" את השנה). ולכן אנשי בית שמש ביקשו מאנשי קרית יערים שיבואו ויקחו מהם את הארון.

להיתר המכירה של חקלאי בית שמש היה תוקף מבחינה הלכתית, שהרי הוא נעשה על דעת חכמי בית שמש; והוא נעשה לצורך מצווה - כדי להיאחז בארץ ישראל. אך ספר שמואל מדגיש שם בהמשך, שעם ישראל הצליח להיאחז בנחלתו דווקא בזכות שיטתם של אנשי קרית יערים (שמואל א', ב-יד). ספר שמואל מגלה שהדרך הרצויה להיאחז בארץ ישראל היא דרכם של אנשי קרית יערים; שהחמירו ולא רצו לסמוך על ההיתר הזה - וקידשו את השמיטה כהלכתה.

אנשי בית שמש ואנשי קרית יערים נחלקו בינם - האם ההיאחזות בארץ ישראל תבוא בזכות מציאת "היתרים" שעוקפים את האיסורים ההלכתיים או דווקא בזכות ההיצמדות לאיסורים האלו. ספר שמואל מכריע בפרשיית הארון כשיטתם של המחמירים. הכרעתו של ספר שמואל היא בעלת השפעה על סעודת הירק שאותה ביקש רבי יהודה הנשיא לאכול. רבי מנא רצה להחמיר ולהמשיך ולנהוג את איסור הירק בערי הספר של ארץ ישראל, מפני שהוא רצה להמשיך את דרכו של שמואל - ולפיה ההחמרה וההיצמדות לאיסורים ההלכתיים היא שתביא את ההיאחזות בארץ ישראל.

אולם רבי יהודה הנשיא גילה לו שאם הוא רצה להקפיד על חומרות - הוא היה צריך להכין לו את סעודת הירק. לדעת רבי יהודה הנשיא - אדרבא!! התרת איסור הירק היא ה"חומרה" שתביא להיאחזות בארץ ישראל. ורבי יהודה הנשיא אמר לרבי מנא - "צריך היית להחמיר כמוני".

שמואל הנביא והדרך להיאחז בעיר-ספר

בספר שמואל מסופר על קרב שנערך בעיר הספר קעילה, וזו לשון הכתוב (שמואל א כג א-ה):
 "וַיִּגְדּוּ לְדָוִד לְאֹמֶר הִנֵּה פְּלִשְׁתִּים גִּלְחָמִים בְּקַעֲיֵלָה וְהֵמָּה שְׂסִים אֶת הַגְּרָנוֹת: וַיִּשְׁאַל דָּוִד בַּד' לְאֹמֶר הַאֲלֶךְ וְהִפִּיתִי בְּפִלְשְׁתִּים הָאֵלֶּה ס וַיֹּאמֶר ד' אֵל דָּוִד לֵךְ וְהִפִּיתִי בְּפִלְשְׁתִּים וְהוֹשַׁעְתִּי אֶת קַעֲיֵלָה: וַיֹּאמְרוּ אֲנִשֵּׁי דָוִד אֲלֵיו הִנֵּה אֲנַחְנוּ פֹּה בִּיהוּדָה יִרְאִים וְאֵף כִּי גִלְךָ קַעֲיֵלָה אֶל מַעֲרְכוֹת פְּלִשְׁתִּים: ס וַיֹּסֶף עוֹד דָּוִד לְשֹׂאֵל בַּד' ס וַיַּעֲנֶהוּ ד' וַיֹּאמֶר קוּם כִּד קַעֲיֵלָה כִּי אֲנִי נִתֵּן אֶת פְּלִשְׁתִּים בְּיָדְךָ: וַיִּלָּךְ דָּוִד וְאֲנִשְׁו קַעֲיֵלָה וַיִּלָּחֶם בְּפִלְשְׁתִּים וַיִּנְהַג אֶת מִקְנֵיהֶם וַיִּנְךָ בָּהֶם מִכָּה גְדוֹלָה וַיִּשַׁע דָּוִד אֶת יָשְׁבֵי קַעֲיֵלָה:"

פרשיית הקרב בקעילה טעונה ברור:

ידוע שמי שיוצא למלחמה מרחיק ממנו דברים שמטרידים אותו, וכן מצאנו שכאשר משפחתו של דויד באה להילחם עם הפלשתים הם השאירו את הצאן ביד שומר הרחק מאזור מחנות המלחמה³. ולפיכך צריך לברר, מדוע הפלשתים הביאו את צאנם למלחמה⁴?

כמו כן צריך לברר, מדוע היה צריך לפרט את הסיבה שהביאה לפחדם של אנשי דויד לצאת למלחמה? האם אי אפשר היה לספר בקיצור שאנשי דויד פחדו לרדת למלחמה?

בסוגיה במסכת עירובין (דף מה, א) מבואר שלפרשיית הקרב בקעילה יש השלכה הלכתית לדורות הבאים, וזו לשון הסוגיה בתרגום חופשי:

"נכרים שצרו על עיירות ישראל - אם באו על עסקי ממון - אין יוצאין עליהם בכלי זיינן ואין מחללין עליהן את השבת... ובעיר הסמוכה לספר, אפילו לא באו על עסקי נפשות אלא על עסקי תבן וקש - יוצאין עליהן בכלי זיינן ומחללין עליהן את השבת... דרש רבי דוסתאי דמן בירי: מהו שכתוב - 'וַיִּגְדוּ לְדָוִד לְאֹמֶר הִנֵּה פְּלִשְׁתִּים נֹלְחָמִים בְּקַעֲיֵלָה וְהָמָּה שְׂסִים אֶת הַגְּרָנוֹת?' שְׁנוּיָה בְּרִייתָא: 'קַעֲיֵלָה' - עיר הסמוכה לספר היתה, והם לא באו אלא על עסקי תבן וקש - שכתוב - 'וְהָמָּה שְׂסִים אֶת הַגְּרָנוֹת'. וכתוב - 'וַיִּשְׁאַל דָּוִד בְּד' לְאֹמֶר הַאֲלֵךְ וְהִפִּיתִי בְּפְלִשְׁתִּים הָאֵלֶּה וַיֹּאמֶר ד' אֶל דָּוִד לֵךְ וְהִפִּיתִי בְּפְלִשְׁתִּים וְהוֹשַׁעְתָּ אֶת קַעֲיֵלָה' - מה שאל דויד את ד' אם שאלתו היתה שאלה הלכתית - האם מותר לחלל את השבת עבור ממונם של היהודים שיושבים בעיר הספר - הרי בית דינו של שמואל הרמתי קיים, והוא היה צריך לשאול אותם והם היו מתירים לו. אלא דויד ידע שהדבר מותר, ושאלתו היתה האם הוא יצליח במלחמתו..."

חז"ל למדו מהפרטים שמתארים את הקרב בקעילה השלכות הלכתיות.

הצאן שבדרך כלל אינו מובא לאזור הקרב, מלמד שהפלשתים לא באו כדי להילחם ביושבי קעילה. אנשי קעילה דשו וזרו כבר את תבואתם, והם הכניסו כבר את ערימות הדגן שלהם אל תוך העיר שהיתה עיר בצורה - "עיר דלתים וברית"⁵. לאנשי קעילה לא היתה נשקפת סכנת חיים מיידית; והם היו מסוגלים לעמוד זמן קצר במצור, עד שצבאו הגדול של שאול יבוא ויסייע בידם⁶. חז"ל הסיקו מהפרשה, שהפלשתים באו עם מקניהם, כדי שהמקנה שלהם יאכל את ה"תבן וקש" שנתרו בגרנות של קעילה. אך הפלשתים איימו על אנשי קעילה - שאם הם יצאו מתוך העיר הבצורה כדי להפריע למקניהם לאכול את ה"תבן וקש", - הם יילחמו במ ויהרגו אותם.

וחז"ל למדו מתוך דבריהם של אנשי דויד - "הִנֵּה אֲנַחְנוּ פֹּה בְּיַהוּדָה וְרֵאִים וְאָף כִּי גִלְךָ קַעֲלָה אֶל מַעַרְכוֹת פְּלִשְׁתִּים" - שהחיים בעיר ספר הם חיים של מתח בקרבת הגויים, ומי שבא לגור שם נחון במידת מסירות הנפש.

אולם חז"ל הסיקו מהפרשיה, שלמרות מסירות הנפש של יושבי עיר-הספר, הם עלולים לעזוב את עיר-הספר בגלל שיקולים של "תבן-וקש". אם יושבי קעילה היו נותרים ללא תבן-וקש, רבים מביניהם היו עלולים להחליט שהישיבה בערי הספר מפלה אותם לרעה. אחיהם שנמצאים בעיירות הפנימיות שבתוך ארץ ישראל אינם סובלים מביזה של תבן-וקש, ואילו הם שנמצאים בעיירת הספר סובלים מכך. תחושת ההפליה לרעה עלולה לגרום רבים מיושבי עיר-הספר להחליט לעבור לגור במרכז הארץ. ואם מספר יושבי עיר-הספר עלול להידלדל, היא עלולה להילכד בסופו של דבר בידי הפלשתים. ולכידתה עלולה להביא לחדירת הפלשתים לכל הארץ ולאובדן הארץ. ולמרות ששרשרת החששות האלו נראית רחוקה ולא הכרחית - צריך להחמיר בהתייחסות לחששות האלו; וצריך לדון אותם כדיני נפשות שמחללים עליהם את השבת.

וכתב שם הריטב"א בחידושו⁷:

"... דכל שהיא סמוכה לספר - עסקי ממון כעסקי נפשות דמי - ויוצאין עליו להציל אפילו בשבת"

ספר שמואל מלמדנו, שבעיר הסמוכה לספר - מותר ואף מצווה על כל ישראל לחלל את השבת כדי להציל את ממונם מידי האויב. ולהכרעתו של ספר שמואל בעניין התבן-וקש של ערי הספר יש השלכה גם לגבי איסור הירק בערי הספר, וכפי שיתבאר לקמן.

ירק - מותרות או הכרח

כאשר עם ישראל היה במדבר הקב"ה סיפק להם לחם (מֶן) וגם בשר (שֶׁלֶן)⁸, אולם למרות שהיו תלויות גם על חסרון ירקות⁹ - הן לא נענו. וניתן ללמוד משם שאכילת ירקות נחשבת במונח מסוים סוג של מותרות. אולם מאידך מצאנו דעה שאינה סבורה כך, והיא מובאת בתלמוד הירושלמי בסוף מסכת קידושין: "א"ר יוסי בי ר' בון אף אסור לדור בעיר שאין בה גינוניתא של ירק". לפי דעתו של ר' יוסי בי ר' בון, אכילת ירקות טריים אינה נחשבת למותרות - והיא הכרח חיוני, עד כדי כך שהוא אוסר לגור בעיר שאין בה גינה שמספקת ירקות טריים.

מתקני התקנה שאסרה את אכילת הירקות בערי הספר של ארץ ישראל היו חלוקים על ר' יוסי בי ר' בון. שהרי אם אסור לגור בעיר שאין בה אפשרות לאכול ירקות, המשמעות המעשית של התקנה שלהם היתה שצריך לעזוב את ערי הספר. גם רבי מנא עצמו שהיה גר בעיר-הספר עכו - ולא היה אוכל ירקות - גם הוא היה חלוק על ר' יוסי בי ר' בון.

אולם רבי יהודה הנשיא חש שאיסור אכילת הירקות בערי הספר - גורם לעזיבת תושבים יהודים את הערים האלו. יהודים אלו חיו מתוך מסירות נפש בתוך סביבה של גויים, אולם חסרון ירקות טריים העיב על חייהם. מצד אחד הם רצו לאכול ירקות, אך מצד שני הם לא רצו לעבור על התקנה שאסרה אכילת ירקות בערי הספר. בסופו של דבר היהודים האלו עזבו את עיר הספר, ועברו לגור במרכז הארץ שם ניתן לאכול ירקות - ללא חשש איסור.

רבי יהודה הנשיא חש שהוא ממשיך את דרכו של שמואל הנביא. ספר שמואל החמיר בחששות לגבי עזיבת יושבי עיר הספר את עירם, והוא התיר (ואף ציווה) לצאת למלחמה בשבת כדי להציל את ה"תבן-וקש" שלהם. ורבי יהודה הנשיא המשיך את דרכו בחששות לגבי עזיבתם של יושבי עיר הספר, והוא התיר את התקנה שאסרה שם את אכילת הירקות. לשיטתו של רבי יהודה הנשיא התרת אכילת הירקות אינה "קולא" - אלא "חומרה"; וכפי שהוא אמר לרבי מנא: "צריך היית 'להחמיר' כמוני".

הלימודים השונים מספר שמואל

רבי מנא למד מפרשיית הארון שמוזכרת בספר שמואל, שההיצמדות למצוות ולתקנות ואי-חיפוש ההיתרים - הם שמביאים להיאחזות בארץ ישראל. ולפיכך, הוא דבק בתקנה הראשונה שאסרה את אכילת הירקות בערי הספר. לפי שיטתו, דווקא ההיצמדות לתקנה הזו תביא לכך שעיר-הספר עכו תהיה מיושבת בידי יהודים. אולם רבי יהודה הנשיא גילה לו שבספר שמואל קיימת פרשיה נוספת שמתייחסת ישירות לעיר ספר, ובה מתברר שספר שמואל מחמיר בהתייחסות לתחושות הנפש של יושבי עיר-הספר. והוא מתיר לחלל עבורם שבת גם במצב שלא מחללים שבת עבור יושבי ערי המרכז. והוא אמר לרבי מנא שאם הוא רצה להחמיר כשמואל, הוא היה צריך לחשוש לתחושות הנפש של יושבי עיר הספר; והוא היה צריך לבטל את התקנה הקדומה ולהתיר להם לאכול ירק. - "צריך היית 'להחמיר' כמוני".

לפי שיטתו של רבי יהודה הנשיא, אילו שמואל הנביא היה חי בדורו של רבי יהודה הנשיא - גם שמואל הנביא היה "מחמיר" ומתיר את איסור הירק בערי הספר. ונמצא, שהסיבה היחידה שנותרת - שלא להכין עבורו את סעודת הירק ולהכין סעודת בשר במקומה - היא הסיבה של הכנסת אורחים נדיבה שגם היא נלמדת מספר שמואל. וכפי שאמר רבי יהודה הנשיא מלכתחילה: "ניכר הוא זה שהוא מפתח של שמואל".

במאמרים הבאים נדון בעזהשי"ת בהיתרים הנוספים של רבי יהודה הנשיא ביחס לירקות.

¹ אברהם אבינו הציע לאורחיו פת לחם, אך בסופו של דבר הוא הגיש להם בשר (בראשית יח, ב-ז): "וַיֵּרָץ לְקָרְאֵתָם מִפֶּתַח הָאֵהָל... וְאָקְחָה פֶתַח לֶחֶם וְסָעְדוּ לִבְכֶם... וַיִּמְהַר אַבְרָהָם הָאֵהָלָה אֶל שָׂרָה וַיֹּאמֶר מִהֲרִי שְׁלֹשׁ סְאִים קָמַח סֵלֶת לּוֹשִׁי וְעָשִׂי עֲגוֹת: וַיִּקַּח בֶּן בָּקָר רֶךְ וְטוֹב...".

² ה"מצות" שבעלת האוב אפתה, שולחות אותנו לפרשיית האירוח של לוט שגם הוא אפה "מצות"; ואת האירוח הנדיב למד גם לוט מ"פתח" ביתם של אברהם ושרה. (בראשית יט, א-ג): "וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סָדְמָה בְּעָרְבַּ וְלוֹט יָשֵׁב בְּשַׁעַר סְדֵם... וַיִּפְצַר בָּם מְאֹד וַיִּסְרוּ אֵלָיו וַיָּבֹאוּ אֵל בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה וּמִצּוֹת אֶפֶה וַיֹּאכְלוּ...".

³ "וַיִּשְׁכַּח דָּוִד בְּבִקְרָו וַיִּטֵּשׂ אֶת הַצֹּאן עַל שֵׁמֶר וַיִּשָּׂא וַיֵּלֶךְ כְּאִשֶּׁר צָוָהוּ וַיִּשִׂי וַיָּבֹא הַמַּעֲגָלָה וְהַחִיל הַיָּצָא אֶל הַמַּעֲרָכָה וְהָרַעוּ בַּמִּלְחָמָה: (שמואל א יז כ)."

⁴ וכן הקשה שם הרד"ק - "איך היו מקניהם במלחמה?" - ועיין שם בדבריו.

⁵ וַיִּגְדַּל לְשָׂאוֹל כִּי בָא דָוִד קָעִילָה וַיֹּאמֶר שָׂאוֹל נָפַר אֹתוֹ אֶלֵהִים בְּיַדִּי כִּי נִסְגַּר לְבֹא בְּעִיר דָּלְתִים וּבְרִיחַ: (שמואל א כג, ז)

⁶ כפי שמסופר בהמשך ספר שמואל (א כג, כז-כח): "וּמִלְאָךְ בָּא אֶל שָׂאוֹל לְאֹמֶר מִהֲרָה וְלָכָה כִּי פִשְׁטוּ פְלִשְׁתִּים עַל הָאָרֶץ: וַיָּשֵׁב שָׂאוֹל מִרְדֵּף אַחֲרָי דָוִד וַיֵּלֶךְ לְקִרְאֵת פְּלִשְׁתִּים עַל כֵּן קָרָאוּ לְמָקוֹם הַהוּא סַלַע הַמַּחְלָקוֹת...".

⁷ וכן נפסק להלכה ברמב"ם שבת ב, כג; שולחן ערוך אורח חיים שכת, ו. רש"י כתב שם בפרושו לסוגיה: "יוצאין עליהם שמא ילכדוה ומשם תהא נוחה הארץ ליכבש לפניהם." ניתן לומר שרש"י הבין שמדובר במצב שהגויים רוצים לחזור באופן מיידי לעיר והם מודיעים שהם יכנסו רק כדי לקחת רק תבן וקש. ועיר שמצויה במרכז הארץ צריכה להסכים שהגויים יכנסו אליה, ואילו עיר ספר צריכה להילחם שמא הגויים לא יסתפקו בתבן וקש - אלא ילכדוה. הסבר זה מניח בבסיסו שהגויים נאמנים בדרך כלל בדיבורם; אלא שבעיר ספר צריך לחשוש שמא הפעם הגויים מערימים בדיבורם, והם רוצים ללכוד את העיר. אלא שהסבר כזה קשה, שהרי דויד המלך כבר התפלל (תהלים קמד, יא): "פָּצְנִי וְהַצִּילֵנִי מִיַּד בְּנֵי נָכָר אֲשֶׁר פִּיהֶם דִּבְרַת שׁוֹאֵ וַיִּמְיִנּוּ יָמִין שֹׁקֵר". וכבר בימיו אסור היה להאמין לדברי הגויים לא בעיר ספר ולא בעיר שבמרכז הארץ.

ולפיכך נראה שכוונת רש"י גם כן לתאור הקרב בקעילה, כאשר הגויים באו עם צאנם לגרנות שמחוץ לעיר, והם לא נכנסו לעיר. וגם כוונת רש"י היא לדברי הריטב"א שפגיעה בממונם של אנשי הספר נחשבת לדיני נפשות, שמא - בסופו של דבר - ילכדוה. ומפני שהיהודים עלולים לסבול מתחושת אובדן הממון ולעזוב את עירם; ואז, כשמספר התושבים היהודים שבה יקטן, הגויים עלולים ללכוד אותה; ומשם תהא נוחה הארץ ליכבש לפניהם.

⁸ "בֵּין הַעֲרָבִים תֹּאכְלוּ בִשָּׂר וּבִבְבִקְרָו תִּשְׁבְּעוּ לֶחֶם" (שמות טז, יב)

⁹ "זָכְרֵנוּ... אֶת הַקְּשָׁאִים וְאֶת הָאֲבֻטָּחִים וְאֶת הַחֲצִיר וְאֶת הַבְּצָלִים וְאֶת הַשּׁוּמִים" (במדבר יא, ה)

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ג)

Karlsruhe, Germany

קרלסרוואה, גרמניה

אדר ב' תשנ"ה

ביטול גיור

שאלה

אבקש התייחסות לגבי גרים שעברו גירות כהלכה אבל ממשיכים לחלל השבת וכו'. האם עצם העובדה שאינם שומרים ועושים, מוכיח כי רימו את ביה"ד המגייר? האם הגירות גירות, ונשארים יהודים?

תשובה

א. אי-אפשר לבטל את גיורם של גרים שנתגיירו בבית-דין ארטודוקסי¹, אף על פי שלא היו כנים בבית-הדין ולא קיבלו על עצמם באמת לקיים את כל מצוות התורה², כל עוד שבאמת הם רוצים להיות יהודים, ורוצים להשתייך לעם ישראל³.
ב. כל זה נאמר, כמובן, בדיעבד בלבד, אבל לכתחילה אסור לגייר אותם, אם אין הם מקבלים על עצמם לשמור ולעשות כל דיני התורה⁴.

¹ לגיור צריכים בית-דין, כי "משפט" כתוב בו (יבמות מו ע"ב). ועל כן רק גיור בבית-דין תקף, והואיל והרבאים הקונסרבטיביים והרפורמים הם על הרוב מחללי שבת בפרהסייה, ואינם שומרים כל איסורי התורה, ממילא הם פסולים להעיד ולדון, חוץ מזה שיש להרים מהם דין אפיקורס, עיין "אגרות משה" (אה"ע ח"ג סי' ג' ו-ד) ועיין "במראה הבזק" (ח"א שאלה כד) וכתבים ופסקים של מרן הרב יא"ה הרצוג (שו"ת יו"ד סי' צא וסי' צג סעיף ב).

² עיין רמב"ם (הל' איסורי ביאה פי"ג הל' טז ויז) שמשמע מדבריו, שאין קבלת המצוות לעיכובא, וכן משמע מחידושי הריטב"א (יבמות דף מז ע"ב ד"ה ומודיעים) וכן בכתובות (דף יא ע"א בד"ה גמ' אמר רב נחמן). ועיין ב"פסקי דין רבניים" (חלק י עמ' 198, 199) פסק של הרב ש' דיכובסקי, ועיין ב"חוות בנימין" של מרן הרב שאול ישראל (ח"ב סי' סז) המצדד שתוקף ומשמעות הגיור הוא הצטרפות הזר לעם ישראל וקבלתנו אותו להיות חלק מעם ישראל, וכל עוד שקבלה זו קיימת, הרי הוא יהודי שמתוך שהוא מקבל על עצמו להיות יהודי, הרי זה כולל את התוצאות המתחייבות מהיות יהודי, שהרי תו"מ היינו ליהודים, ולא היתה אפשרות ומציאות של יהודי שאינו בחיוב תורה ומצוות. אבל אם הוא אומר במפורש, שאיננו רוצה בחיובים, אין זה נקרא קבלה להיות יהודי. ועיין גם "אגרות משה" (יו"ד ח"ג סי' קו) המצדד שאפילו אם קבלת מצוות היא לעיכובא, יכול להיות שאין צריך קבלת כל המצוות ואם הוא מקבל על עצמו לעשות מה שהוא רואה שכל היהודים עושים, הרי זה קבלה. ועיין עוד ב"אגרות משה" (אה"ע ח"ג סי' ג) שמתפק בזה באלו שקיבלו את המצוות בפה - אם אומרים שהיתה גירות אמיתית, ורק אחר כך חזרו בהם. ומכוח כל הנ"ל אי-אפשר לבטל את גיורם של גרים אלה. ועיין פסקים וכתבים של מרן הרב יא"ה הרצוג (שו"ת יו"ד סי' צב וסי' צג סעיף ד) שכתב, דהוי ספק גר.

³ עיין מאמרו הנ"ל של הרב ש' ישראלי. ודבר פשוט הוא שצריכים לכל הפחות רצון להתקבל לכלל ישראל ולהיות יהודי, שאם לא כן, אין כאן גירות כלל.

⁴ עיין שו"ע יו"ד סי' רסח סעיף ג שמצריך קבלת מצוות לעיכובא, ועיין "אגרות משה" (יו"ד ח"א סי' קנו) שכתב לפסול הגירות בדיעבד וצריך עיון מן התשובה הנ"ל שלו, וכן כתבו הרבה מגדולי זמננו בחריפות נגד גיור שכזה. וברצוננו לציין שאין גילוי-הדעת של כבוד בית-הדין של חיפה שפורסם משום פסק חד-משמעי לבטל גיור זה בדיעבד, אבל יש שם אזהרה חמורה לא לעשות גיור כזה לכתחילה.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,
הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

גם אני מאשר:
הרב שאול ישראלי

שו"ת "במראה הבזק", חלקים א' - ו'

תשובות לשאלות מרבני הגולה. השאלות מבטאות את המצב מיוחד של קהילות ישראל בכל קצוות תבל בימינו. התשובות מתמודדות עם המציאות בעולם מודרני מתפתח בדרך של "דרכיה דרכי נעם". הספרים עוסקים בארבעת חלקי ה"שלחן ערוך" תוך ניסיון לקחת בחשבון גם את החלק החמישי ההופך את התורה ל"תורת חיים".
מחיר מבצע לששת הכרכים במקום 360 ₪ 300 ₪ (לחץ לקניה)